

ET

RECENZÍÓK 4

Horváth István

A nemzet jegyében (is) megélt mindennapok

Recenzió Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon – Grancea, Liana 2006:
Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town
[*Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*]
(Princeton–Oxford: Princeton University Press, 439., ISBN:) című könyvéről

A romániai politikai és gazdasági átmenet során Kolozsvár (legalább) két szempontból híresült el: a Caritas piramisjáték fővárosaként és a szimbolikus nacionalista politikai gyakorlatok (példaértékűnek egyáltalán nem mondható) mintavárosaként. Ez utóbbi minőségében a poszt-kommunista nacionalizmus minden lehetséges városkép alakító gyakorlatának egyfajta skanzenévé konstituálódott, amelyet a perverz módon átalakított emlékezet – magyar történelmi alakok „elrománosított” szobrai, nemlétező genocídiumokat felemlető emlékplakettek – és a háromszínűre redukált városkép (zászlóövező, nemzeti színekbe öltöztetett padok, szemetes-kukák, járdaburkolat, stb.) jellemezte. És amint Párizs is megélt egy misét, az abszurdig elvitt kolozsvári helyzet is megélt egy nemzetközi szakirodalomban jegyzett könyvet, amely végül is 2006-ban jelent meg. A kötet ugyan nem minden előzmény nélküli, hiszen egyik szerzője Feischmidt Margit már publikált egy azonos elméleti perspektívában írt német nyelvű munkát Kolozsvárról 2003-ban *Ethnicität als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj* címmel. Ám a most megjelent könyv mégis szakirodalmi eseménynek számít, egyrészt azért, mert a szerzőcsapat (Feischmidt Margit, Jon Fox és Liana Grancea) munkáját Rogers Brubaker koordinálta, másrészt az elemzés átfogó jellege miatt – érzékeltetésképpen csak a kolozsvári mindennapi etnicitást hét 15-35 oldalnyi terjedelmű fejezetben elemzik a szerzők.

Az előbbi felvezetés kissé félrevezető: maguk a szerzők tiltakoznának az ellen, hogy kötetük Kolozsvárról szól. Pontosabban azt az értelmezést kifogásolnák, hogy ez, a kolozsvári etnikai lét-állapotokat és az elmúlt évtized kolozsvári történéseit kimerítő aprósággal leíró könyv, a funari politika apropóján íródott volna. (Elképzelt) tiltakozásuk pedig teljes mértékben jogos, hiszen a város csak terepe, nem tárgya és indítéka e könyvnek, amely egyik lehetséges olvasatában nem egyéb, mint Rogers Brubaker eddigi elméleti munkásságának továbbvitele a konkrét empirikus elemzés szintjére. S valóban, a *Nacionalista politikák és hétköznapi etnicitás* akár az angolul 2004-ben (magyarul nemrég) megjelent *Csoportok nélküli etnicitás (Ethnicity without Groups)* egyfajta folytatásának is tekinthető, hiszen Brubaker – miként a korábbiakban – a jelen írás bevezető részében is az ún. *csoporthatár (groupist)* társadalomtudományos előfeltevéseket bírálja, illetve az etnicitás elemzésének egy másik alternatíváját körvonalazza.

A csoportparadigma brubakeri kritikája nem más, mint azon társadalomszemlélet vitatása és dekonstrukciója, amely szerint az etnicitás kvázi természetes, önmagában működő társadalomszervező elv, elkerülhetetlen produktuma az etnikum, amelyet e megközelítés csoportként – belülről relatíve homogén, kívülről jól elhatárolható, viszonylag zárt entitásként – reprezentál.

Ennek alternatívájaként Brubaker az etnicitást a mindennapi interakciós folyamatok során megnyilvánuló identitáskinyilvánításként, illetve a politikailag is szignifikánsnak tartott kulturális különbségek kommunikálási folyamataként tekinti, így az etnicitáskutatást is a kommunikáció és az interakció szintjére lokalizálja. Szerinte tehát az elemzésnek a identitáskinyilvánítás változó gyakorlatára és kategóriarendszerére, illetve azon szimbólumokra és szimbolikus jelentőségű gesztusokra és folyamatokra kell fókuszálnia, amelyekre alapozva az etnicitás megjelenik, kommunikálódik és tudomásul vétetik. Végso soron az etnicitásra úgy tekint, mint kommunikatív interakcióra, ezért véleménye szerint az értelmes kutatás is azokra a kódokra, illetve kódrendszerre irányul, amelyekben belül az etnikai hovatartozást megnyilvánító jelek és jelzések jelentés- és értelemhordozóvá válnak. Ebben a folyamatban pedig egyformán fontosak – értsd: azonos mértékben vezethetnek intézményesült kommunikációs mintázatokhoz – a mindennapi interakciók folyamatában kialakuló jelentések és a fentről jövő (dominánsan nacionalista) retorikák által kiépített és újratermelt kulcsfontosságú szimbólumok és diskurzív gyakorlatok.

Az elméleti keret elsődlegességéből kiindulva számos erdélyi – tágabb perspektívában kelet-közép-európai – város „pályázhatott” volna sikerrel arra, hogy a mindennapi kommunikációs aktusok során konstruálódik az etnicitás leírásának terepévé váljon. E terep azonban mégis Kolozsvár lett, a város perspektivikus és jelenkori történetiségének az átfogó kontextualizáltságában. A két nagy részre tagolt kötet első fele pontosan ennek a kontextusnak a nagyon is aprólékos, alaposan dokumentált rekonstrukciója. A szerzők a közép-kelet-európai nemzetépítő ideológiákba ágyazottan vázolják a város történetét, amelynek döntő vonása, hogy Kolozsvár a magyar és román nemzeti projekteken egyaránt kiemelt fontossággal bírt. Éppen ezért a város és a városkép alakulását is nagy mértékben meghatározta az egymással versengő nemzeti projekteken imázspolitikáinak egymásra következése, amely sorban a funari arcuatpolitika pusztán egy epizód, így bemutatása mindenekelőtt mint a terepkutatás közvetlen kontextusa kapott jelentős teret.

A kötet második tematikus egysége azokat a dimenziókat és szituációkat elemzi, amelyekben az etnicitást mint szignifikáns és politikai jelentéssel is felruházott kulturális különbséget az egyének megélik és kommunikálják. A vizsgált dimenziók egyik legjellegzetesebbike a nyelvhasználat, ezen belül pedig a kényelvű környezetben belüli kódválasztások, kódváltások és az ennek kapcsán körvonalazott sajátos etnikus jelentések rendszere. A vonatkozó fejezet igen jól illusztrálja azt a tézist, miszerint a nyelvpolitikai téziseket és ideológiákat távoli hatalmi központok dolgozzák ki, ám ezek alkalmazása, életbe léptetése a mindennapi interakciók folyamatában történik: például azáltal, hogy a magyar nyelvet nem ismerők a társalgás során próbálják érvényesíteni a román mint alternatíva nélküli, alapértelmezett, publikus nyelv kizárólagos használatát, amit a szerzők – találó szaknyelvi újítással – nyelvi rendőrködésnek (*language policing*) neveznek. Az etnicitás megélésének és építésének hasonló kontextusa a magyar – intézmények által fenntartott – világ, amely magában foglal (a laza baráti hálózatoktól az iskolákig) minden olyan rendszeresült kapcsolatot, amely az alapértelmezett román életvilág alternatívájaként magyar élethelyzetek megélését teszi lehetővé.

Továbbá kiemelendő a szerzők egy, a kolozsvári életvilágok (és általában az etnicitás működésének) értelmezése szempontjából nagyon fontos meglátását: a magyarnak és romának minősülő helyzetek és intézmények nem homológok, azaz nem olyan szituációk, amelyek tartalmukban eltérnek, de felépítésük és jelenésviláguk hasonló. A román intézményekhez és kommunikációs helyzetekhez (vásárolni egy üzletben, megrendelni egy szolgáltatást, stb.) ugyanis a

legtöbb kolozsvári semmi etnikus jelentést nem kapcsol, függetlenül attól, hogy ő maga melyik etnikumhoz tartozik: nem az etnokulturális identitás megélésének, kommunikálásnak a gesztusaként értelmezik ezeket a helyzeteket, s a román nyelvhasználatot a nyilvános és intézményes tér alapmeghatározottságának tekintik. Ezzel szemben a magyar nyelv használata, illetve azok az intézményes terek, amelyeken belül magyarul is lehet kommunikálni, nem egyszer az etnokulturális identitás kinyilvánításának szituációiként értelmeződnek. S ez pontosan azért történhet meg, mert az alapértelmezett románától eltérő nyelvhasználattal egy, az interakcióban résztvevők által felvállalt és értelmezett identitásbeli különbséget (is) megjelenítenek. Módszer-tanilag igen fontos hozadéka a szerzőknek ezen helyzetek megragadása és elemzése, s a könyv második valóban bővelkedik e kis epizódok, interjúhelyzetek részletes leírásával és elemzésével, s mint ilyen, a terepkutatás iskolapéldájának is tekinthető.

Brubakerék új kötete tehát mindenképpen szakmai csúcsteljesítmény. Egyrészt a leírt identitáshelyzetek és etnikus életvilágok és szituációk alapos, módszeres és találó elemzése teszi azzá, másrészt a szerzők által vallott elméleti program továbbvitele. Ajánlom tehát minden, a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasónak!

Gál Katalin

A jövőalkotás társadalomtechnikája

*Recenzió Faragó László 2005: A jövőalkotás társadalomtechnikája.
A közösségi tervezés elmélete (Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 240.,
ISBN: 9639542628) című könyvéről*

Már a könyv címe is jelzi, hogy interdiszciplináris munkát vesz kezébe az olvasó, ami egyúttal – ahogyan a hátlapon olvasható ajánlás is alátámasztja – hiánypótló is, nem csupán Magyarországon, hanem romániai kontextusban is. Mielőtt azonban a kötetet méltatnánk, a következetesség jegyében tekintsük át, mit is nyújt az olvasónak Faragó könyve.

A szerzői stratégia már a bevezetőben kiküszöböli az ez irányú esetleges hiányérzetet, hiszen a szerző közli, hogy mit tartalmaz a könyve, hangsúlyozva, hogy írása mi és mi nem, azaz: nem az indukció, hanem a dedukció módszerére épít; előzetes tapasztalatai alapján állított fel hipotézist, és saját nézeteinek cáfolatát vagy beigazolódását igyekszik demonstrálni; nem célja a mások elméleteinek leíró jellegű felsorolása, hanem azok saját szempontjai szerinti értelmezése és a tervezésre való alkalmazása a kihívás; megközelítése/elmélete posztpozitivistá, de bizonyos esetekben elfogadja az empirikus ellenőrzés szükségességét, amelyeket azonban külön mozzanatként tudatosan el is különít, ahogyan azt a továbbiakban is látni fogjuk.

A könyv három nagy tömbre oszlik, a tervezésemélet, a rendszertan és a térelmélet fejezetre, így ismertetőm is e logika mentén halad. Mielőtt azonban belevágnék, hadd idézzem azt a szerző által nyújtott definíciót, amely a továbbiakban is támpontunk lesz: „A tervezés elmélete olyan gyakorlatorientált (alkalmazott) társadalomtudomány, amely sorsunk passzív elszenvedésével, az ad hoc cselekvéssel szemben az aktív jövőalakítás lehetőségét, módjait, folyamatát taglalja, segít eligazodni a múlt, a jelen eseményeinek értelmezési lehetőségei és a jövőbeli események irányítási eszközei között.” (17.)

A tervezéseméleti rész először a tervezésre és a hozzá kapcsolódó tudományfilozófiai kérdésekre vonatkozó dilemmákat próbálja megválaszolni, oly módon, hogy a filozófia egyes tanításait „megszelídíti” a tervezésemélet iránt érdeklődők számára. *Az objektivitás illúziója és a célok jelentősége* alcím alatt Hume-ra, Kantra és Marxra hivatkozva megállapítja, hogy a megismerés korlátozott, a tapasztalat és a gondolkodás nem választható el egymástól, illetve hogy nincsen szubjektum nélküli megismerés. Ezt követően *a tudományos racionalizmus értelmezésére* tesz kísérletet, kiemelve, hogy a racionalizmus nem az irracionalizmus, hanem az empirizmus ellentétpárja, a tervezésben a kiszámíthatóságot jelenti, s ugyanakkor a tudományos elitizmus veszélyeire is felhívja a figyelmet. A tervezés hatalmi harc, tehát a hatalomgyakorlás egyik eszköze, továbbá normatív folyamat. Hangsúlyozza, hogy a tervezésen nem a normativitást vagy a korlátozott racionalizmust kell számon kérni, hanem az egész folyamatot és eszközeit kell tekinteni, hogy közelebb juthassunk az objektív valósághoz – ami elképzelése szerint egy játék, a puzzle analógiájával képzelhető el. Az összekevert darabokat helyre kell tenni: van néhány darab, ami a helyén van/közelebb áll a valósághoz, de az új elemeket is koherensen be kell tudni illeszteni az egészbe, s a tudománynak kell cserélnie a darabokat a folyamatosan készülő képen. To-

vábbbá az egyéni és kollektív tudat, valamint a cselekvés kontextusában kiemeli, hogy a közösségi tervezés kapocs az egyéni és társadalmi célok között, az életvilágunkra kiterjedő változásokra irányuló terveknek normatív egyetértésen kell alapulniuk.

A paradigmaváltás iránya a tervezésselméletben című nagyobb fejezetben elmélettörténeti körképet ad – hiszen a tervezés maga „tanulási folyamat eredménye” és „társadalmi kényszer”. A társadalomtörténeti kontextusba ágyazott leírást számos saját forrású modell (például az empirikus-analitikus tervezés alapvető logikája), táblázat (például az empirikus-analitikus és a koncepcióvezérelt tervezés néhány jellemzője) és pontszerűen megfogalmazott összehasonlítás (úgy, mint a pozitívista-normatív megközelítés) teszi szemléletessé, érthetővé.

Szintén egy nagyobb fejezetet szentel a tervezés úgynevezett kánonjának. Ez a fejezet tartalmazza az általános metodológiát, amelynek lényeges pontja, hogy a forma és a tartalom elválaszthatatlan, mindig a tartalomnak megfelelően kerül kiválasztásra a formai eszköz. A különféle eljárásokat itt is modellekkel szemlélteti: például a tervezési ciklusok modellje a tanulási köröket mutatja be, amelyek a tervezési folyamat „fokozódó tudatosságát” jelentik, míg egy másik modell a tervezés kettős tanulási és ellenőrzési köre stb.

Külön fejezetben (*A tervek értékelése, érvényességük megállapítása* címmel) az értékelés típusainak – ex ante (előzetes), ex post (utólagos) és interium (időközi) – módszertanát vázolja. Az első logikai egység utolsó fejezetének címe *Az akaratképzésre ható tényezők*. Függvényszerűen ábrázolja a különféle elemek (valóság, struktúra, tudomány, normák és egyebek) viszonyát, s természetesen külön-külön is leírja ezeket.

A könyv második blokkja, a rendszertan, három fejezetet foglal magába. *A tervezésselméletek* című hat elméletet mutat be, amelyekről megjegyzi, hogy nem választhatók szét élesen és, vélhetően, nem is merítik ki teljes mértékben a témakört. Ezek az elméletek a következők: (ál)pozitívista funkcionális tervezés, átfogó racionális tervezés, pragmatista inkrementalizmus, stratégiai tervezés (menedzsment) a közszférában, kommunikatív-kollaboratív tervezés, posztmodern modernitás-pragmatikus eklektika. Az egyes elméletek gyakorlatorientált bemutatása révén nemcsak a tudós szakember, de a laikus érdeklődő is értékes információkhoz juthat.

A következő fejezet tovább szűkíti a kört, itt már a tervezés módját, stílusát mutatja be a szerző. Megállapítása szerint a modern közösségi tervezésben a terv a hatalomgyakorlás eszköze, ahol a terv lehet minden, lehet indikáció; a pragmatista idealizmus jegyében az egyén kerül előtérbe, fontossá válik az akciótervezés, illetve az elfogadottság megteremtése az érintettek körében; az ún. (poszt)modern romantika mottója az „alakítsuk együtt életünket”, amelyben a tervezés kölcsönös tanulási folyamat, illetve együttműködésre épülő tervezés.

A különböző tervezői szerepfelfogások alapján való osztályozás az eltérő helyzeteknek megfelelő tervezői magatartásokat, hozzáállásokat és attitűdöket mutatja be, hiszen ezek annak függvényében változnak, hogy milyen társadalmi és intézményes berendezkedéssel találjuk szembe magunkat. Másként értékeljük a tervezés aktusát és a tervezői attitűdöt a demokráciában, de lehet a tervező ún. fenntartó, továbbfejlesztő is, míg egy működésképtelen rendszerben egészen más szerep hárul rá. Ugyanakkor változó lehet – ennek értelmében – a tervező politikához fűződő viszonya is: a tervezést kezelheti technikai-szakmai kérdésként, elfogadhatja, hogy a tervezés politikai közegben valósul meg, vagy pedig maga a tervezés is politizálás lehet számára. Ennek értelmében elkülöníti és leírja az allokatív (funkcionális), innovatív (fejlesztésorientált) és a radikális tervezés csoportjait, illetve – mintegy szintézisként – táblázatban is összehasonlítja ezeket.

A harmadik rész, a térelmélet, az utolsó két nagyobb fejezetet foglalja magába. Az elsőben *A tér kép olvasatai* cím alatt Faragó a térszemlélet megközelítésmódjait, paradigmáit summázza és modellezi: a tér materialista és marxizáló felfogása tekintetében, más elméletalkotókra hivatkozva, számos térszemléletet különít el, majd a továbbiakban *A tér, mint a külvilágnak formát adó szemlélet és strukturált társadalmi gyakorlat* cím alatt biztosítja, hogy számos újabb, a tér felosztására vonatkozó kategóriával ismerkedhessen meg az olvasó. Ezt követően, egy harmadik megközelítésben kis- és nagyléptékű tereket különböztet meg, saját modellel szemléltetve.

Ez utóbbiból értelemszerűen következik, hogy a következő fejezet (*Regionalizmus és régiók*) a tulajdonképpeni tervezés „tárgyát”, azaz a teret, hozza közelebb az olvasóhoz gyakorlatias bemutatás által. A regionalizmus és régiók kapcsán aktuális társadalmi, politikai, gazdasági hurokat pendít meg: pontosítja az idevágó definíciókat és megközelítésmódokat, sőt új, a korábban tárgyalt fogalmakhoz, paradigmákhoz kapcsolódó kérdések felvetését és megválaszolását is megkísérli. Megállapítása értelmében a régió létező entitás, amelyet csupán „fel kell fedezni”, s mint ember alkotta térkonstrukciót, három megközelítésben tárgyalja azt a régió absztrakció, a klasszifikáció és a konkrét realitás terminusában. Végül felsorolja a régiótípusokat, majd a magyarországi regionalizmust taglalja hosszabban.

A könyv legutolsó fejezéének címe – mintegy külön egységként – *Az integrált közösségi (területi) szervezés*. A szerző szavait parafrázálva ennek érdekében – a korábban meghatározott tér és tervezés fogalmakat ismerve – mindössze a területi tervezés tartalmát kell kitalálni, ám ez korántsem egyszerű. A rövid történeti bemutatást modellekkel ellátott alfejezetek követik, amelyek az idevágó fogalmak és megközelítésmódok közötti különbségekre és kapcsolódási pontokra hivatottak rávilágítani, természetesen Magyarország és az Európai Unió kontextusába ágyazottan. E fejezet értelmében különbséget kell tennünk a centralizált/ágazati és decentralizált/területi tervezés között: az előbbi esetében a tartalmi elemek kerülnek előtérbe, a folyamatok irányítója az állam, míg a decentralizált tervezéskor a centrum csak a keretet határozza meg (jog, politika). A két megközelítés egységesítésére való törekvést mutatja az utolsó alfejezet, amelyben a szerző kiemeli, hogy e folyamat alapja az egységes helyzetfeltárás lehet.

A kötetet igényes fogalomtár zárja, amely mind a szakmabelieknek, mind az érdeklődőknek támpontot nyújt.

Faragó munkája alapkönyvként értékelhető a hazai olvasók számára is, hiszen olyan szintézis ad, amelyben a tervezésben mint folyamatban részt vevő és azt megélő egyén (egyszerű polgár és tudós) egyaránt kiindulópontokra és referenciapontokra talál. Nem kérhetjük számon rajta az empirikus szociológia ismerveit, mert nem az. Viszont a szociológusok számára mindenképpen jó elméleti alap és keret lehet, hiszen valójában új szemléletmódot képviselő, azt promováló megalapozó elméletet olvashatunk Faragó tollából.

Seprődi Attila

A posztmodern antropológia

*Recenzió Troc, Gabriel 2006: Postmodernismul in antropologia culturală
[Posztmodern a kulturális antropológiában]
(București: Polirom, 360, ISBN: 973-46-0238-1) című könyvéről*

Gabriel Troc legújabb könyve merész intellektuális vállalkozásnak mutatkozik. Arra, hogy ez pontosan miben is áll, nem lehetséges egy mondatban felelni. A könyv címe által megnyitott elváráshorizonton egy partikuláris tudományágon belül jelentkező partikuláris irányzat tűnik fel – természetesen a kulturális antropológiáról és annak 80-as évekbeli posztmodern fordulatáról van szó.¹ Ehhez képest, és itt jön a merészség, a szerző jóval tágasabb időszakot és tematikát fog össze nagyobb ívű eszmetörténeti értekezéssé. A könyv címe tehát tulajdonképpen kiindulópont végpont és célpont számára, maga a szöveg pedig a téma önmagára találásának kitérője.

Troc egy, a kortárs antropológiaelméletben már általánosan elfogadott felismeréssel indít: a posztmodern fordulat a kulturális antropológiában nem tekinthető kuhni paradigmaváltásnak. Kevesebb annál, de ugyanakkor jóval több is, olyan episztemológiai váltás, amely két irányban jelentett alapvető elmozdulást. Egyrészt a diszciplináris figyelem terén a terepmunka és elméletalkotás klasszikus episztemológiai kérdéseit felváltották az etnográfiai írás termeléséhez kapcsolódó problémák, másrészt radikálisan megváltozott az antropológia saját tárgyához való viszonya, Raymond Williams kifejezésével: új érzékenységi struktúra jön létre a diszciplínán belül.² Mindkét változás, állítja Troc, a diszciplína alapszerkezetében okozott módosulásokat, a diszciplináris identitás krízisét idézve elő, ami az antropológia posztmodern fordulatában tematizálódik a *másik* textuális reprezentációjának kríziseként.

A könyv tehát, most már konkrétan, ezt a reprezentációs krízist követi nyomon az antropológián mint partikuláris tudományágon belül. A problémát a szerző szerint az jelenti, hogy az antropológiai reprezentáció válsága nem érthető meg a diszciplína belső szerkezetéből, ugyanis nem úgy jelenik meg, mint specifikus, a tudományágon belül felmerülő problémákra adott reakció, hanem mint egy jóval általánosabb reprezentációs válság egy mozzanata – első közelítésben: a posztmodern mint kulturális jelenség (*fénomen cultural*)³ begyűrűzése az antropológiába.

Az elemzés szempontjából kiemelt fontosságú a posztmodern értelmezése, annak kifejtése, hogy pontosan mit is kell értenünk posztmodern kulturális állapot alatt. Lényeges ezen a ponton kiemelni, hogy Troc a posztmodern eszmerendszert sajátosan nyugati kulturális produktumnak tartja, amely gyökereit és referencialitását tekintve egyaránt e kultúra jelentésszereiben mozog. Ugyanakkor nem hajlandó a posztmodern eszmerendszert egyetlen tuda-

1. A szakirodalom az új irányzatot többféleképpen nevezi meg (reflexív antropológia, interpretatív antropológia), a továbbiakban a szerző fogalomhasználatát követem.

2. Ez a mozzanat reprezentációs krízist jelentett, hiszen az antropológia „tárgya”, a (kulturális) másik etnográfiai reprezentálásának lehetőségeit és legitimitását kérdőjelezte meg.

3. Az eredeti kifejezés egyben kulturális állapotra, a kultúra állapotára is utal – természetesen egy specifikus jelenségre, a nyugati kultúra intellektuális állapotára, amelyben a posztmodern mint önreflexió, a nyugati kultúra jelentésszerkezetében való mozgás jelenik meg.

mányterületre lokalizálni, hanem olyan általános intellektuális mozgalomként állítja be, amely a diszciplináris tudások egészét metszi át és értékeli újra sajátos logika mentén a modernitás talajára utalva vissza őket. Elsősorban nézőpontról, álláspontról van tehát szó, egy olyan szellemi-kulturális perspektíváról, amelyből a modernitásra, mint specifikus, nyugat-európai kulturális projektre nyílik rálátás. Ez a tekintet retrospektív és kritikai, ám kritikája alapvetően különbözik a modernitás belülről megfogalmazott kritikáitól – a különbség a posztmodern állapot korszakjellegében (*character epocal*) áll, abban, hogy egészében kérdőjelez meg egy többé-kevésbé lezártnak vélt korszakot, pontosabban az ezt megalapozó sajátos kulturális logikát. Továbbá a posztmodern kritikus egy sajátos határvonán tartózkodik: a modernitás talaján áll, de a modernitás kulturális logikájának felfejtése és dekonstruálása érdekében el kell rugaszkodnia erről a talajról; ilyen értelemben a modernhez való viszonya a távolságtartás és közeledés sajátos feszültségét is tartalmazza.

Kissé leegyszerűsítve és a könyv gondolatmenetének lényeges mozzanatait kiemelve azt mondhatjuk el, hogy a posztmodern – a szerző által javasolt értelmezésben – egyfajta kulturális önreflexióként jelenik meg, olyan intellektuális stratégiaként, amelynek pozitív tartalma a modernitás kulturális logikájának felfejtése, megértése, illetve e kulturális logika kritikája és dekonstruálása. Az antropológia esetében ez a stratégia a diszciplínát (a maga történetével és elméleti készletével együtt) a modernitáshoz sorolja, modern tudományként pozicionálja és mint ilyent egészében megkérdőjelezi azáltal, hogy kimutatja benne a modernitás kulturális logikájának működését és újratermelését.

Ez tehát Gabriel Troc könyve problémafelvetésének kerete, amely egyben azokat a főbb tengelyeket, irányokat is kijelöli, amelyek mentén az elemzés kibomlik. Három tágabban körvonalazott problematika fogalmazódik meg: a posztmodern mint kulturális állapot elemzése, az antropológia modern kori történetének rekonstrukciója, végül pedig – a tulajdonképpeni érdemi elemzés – a posztmodern rávetítése erre az antropológiatörténetre, mely kimutatná a modernitás kulturális logikájának működését a diszciplínán belül. Megtartva a szerkesztés logikáját, a következőkben ezen három nyomvonalon elindulva mutatom be a kötetet.

A posztmodern elemzésével foglalkozó első szerkezeti egység két fejezete két világosan elkülönülő mozzanatot tartalmaz. Az első a posztmodern „elmélet” egyfajta genealógiai rekonstrukcióját végzi el, visszavezeti és beágyazza azt a modernitás filozófiai kritikájának diskurzusába – a filozófiatörténeti elemzés által megpróbálja kinyomozni a posztmodern elmélet központi elemeinek eszmetörténeti megjelenését a nyugat-európai akadémikus filozófiai hagyományban. A posztmodern filozófiai gyökereit Troc az európai modernitás kritikai tradíciójában lokalizálja – abban a diskurzusban, amely a modernitás emancipatórikus projektjével párhuzamosan ugyanennek a modernitásnak egyfajta belső kritikáját artikulálja –, s ezt a belső modernitáskritikát körvonalazza Nietzsche, Heidegger, Derrida és Foucault reprezentatív írásainak posztmodern szempontból történő újraolvasásán keresztül.

Míg a filozófiai gyökerek a feltárása, ha úgy tetszik, a „lehetséges posztmodernről” szól, a kötet második fejezete a „valóban létező posztmodern” tárgyalja. A tárgyalás módja nem változik: a fejezet elején a posztmodern fogalmának történetéről és tudományos karrierjéről olvashatunk, majd reprezentatív szerzők reprezentatív szövegein keresztül tematizálódik egy sor, a modernitás végén és azt követően jelentkező társadalmi-kulturális átalakulások által felvetett probléma. Troc Lyotard programadónak számító szövegéből (1993) kiindulva a tudás természetének megváltozásáról értekezik, majd Fukuyama és Bell kapcsán a különböző in-

tellektuális endizmusokra (a történelem, illetve az ideológia vége) tér ki, míg a szubjektum etikai konstitúciójának átalakulására Bauman, Giddens, Peter Wagner és mások kapcsán kerül sor. Végül két marxista ihletettséggű posztmodern-értelmezés is bemutatásra kerül, a Fredric Jamesoné, mely a modernitás újabb és végső ideológiai képződményének tartja a jelenséget, illetve a Steven Connor által képviselt álláspont, mely egy specifikus akadémiai mezőny belső vitáihoz kapcsolja a posztmodern jelentkezését.

A kötet második szerkezeti egységét szintén két fejezet alkotja. Egyrészt magába foglal egy történelmi elemzést, amely az antropológia mint diszciplináris tudásforma és gyakorlat modern kori történetét rekonstruálja, nagyrészt követve az angolszász területeken írott általános antropológiai bevezető tankönyvek által meghonosított gyakorlatot. Ennek megfelelően a kulturális antropológia tudománytörténeti behatárolásával indít, tisztázza a nemzeti antropológiák terminológiai eltéréseit, meghatározza a kulturális antropológia specifikus tárgyát és elhatárolja a tudományterületet a szociológiától, illetve a filozófiai antropológiától. Majd egy alfejezetben körüljárja a kultúra-problematikát, a kultúra és természet szembenállásáról folytatott vitákat, valamint az antropológiai kultúradefiníciókat, végül az antropológia általános elméleti irányzatai, paradigmái kerülnek felsorolásra. A fejezetben érvényesített stratégia inkább leíró, mint értelmező, így nem hoz áttörést az antropológia történetének előadásmódjában, pedig a téma felvezetése indokolná ilyen irányú reményeinket. Ily módon találva a modern antropológia kissé egysíkúnak mutatkozik, és nem esik nehezünkre megválni tőle a problematizáló, jóval dinamikusabb és izgalmasabb módon leírt posztmodern korszak javára. Ettől függetlenül kiemelendő a szerző szintetizálókészsége, átlátható és világos gondolatmenete, amely a néhol kissé didaktikus témakezelés ellenére élvezetes olvasmánnyá teszi a fejezetet az antropológiai irodalomban járatos olvasó számára is. Ugyanakkor a ténybeli információk és a szintézis konkretizálják a rákövetkező kritikát, megvilágítják azokat a pontokat, amelyekre az antropológia modernitásba ágyazottságának kritikája irányul – tehát szerves részét képezik a gondolatmenetnek.

Ezt a történelmi vonalat vezeti át Troc könyve utolsó, negyedik fejezetében az antropológia posztmodern fordulatának tárgyalásába. Szerinte az áthajlási pontot Clifford Geertz munkássága képezi, különösen azon írásai, amelyek a textuális reprezentáció és a narratív stratégiák tudatosításának fontosságára hívja fel a figyelmet.⁴ Részben ennek köszönhetően mozdul el az érdeklődés a 80-as évek elejére a „kultúra mint szöveg” elképzeléstől egyre inkább „etnográfiai írás mint szöveg” megközelítés felé (például Marcus–Cushman 1982). Az igazi fordulópontot és a posztmodern antropológia megjelenését azonban egy 1986-ban megjelent konferenciakötet jelentette, amelyet George E. Marcus és James Clifford szerkesztett. A kezdetben egy szűk szakterület érdeklődésére igényt tartó konferencia rövid idő alatt az antropológiai gyakorlat és különösen az etnográfiai írás átfogó kritikájává nőtte ki magát, amely az antropológia és modernitás bensőséges viszonyára, a diszciplinának az európai modernitás kategóriarendszereibe és reprezentációs logikájába való beágyazottságának mértékére kívánt rámutatni. A könyv elemzésének harmadik gondolati tengelye tulajdonképpen ezt a kapcsolatot vállalkozik felfejteni, s az ennek ellenében megfogalmazott kritikát ismertetni.

Az antropológia diszciplináris identitásának konstitutív eleme a mássághoz való viszony. Ez a másság már a tudomány kialakulásakor kulturális értelemben tételeződött, ennek következtében az antropológia *par excellence* tárgyát a kulturális különbségek és hasonlóságok felderítése

4. Számos szöveg hely bizonyítja Geertz ilyen irányú nyitottságát és érdeklődését (például Geertz 1983, 1988).

jelentette. Ugyanakkor, ha megnézzük a diszciplína kialakulásának konkrét történeti kontextusát, könnyen belátható, hogy a kulturális különbség iránti érdeklődés jól meghatározott érdekek mentén formálódott: egyrészt a kolonializmus megkívánta a gyarmatosított népek nyelvének, szokásainak és kultúrájának alaposabb ismeretét, másrészt az európai modernizáció, a nemzetállamok kialakulásának kontextusában a regionális és etnikai csoportok kultúrája iránti érdeklődés is megnövekedett (Godelier 1994:302, Wolf 2000). Ezen gyakorlati igényeken túl – amint a szerző kiemeli – a nem nyugati, primitív vagy bennszülött kulturálisan megkonstruált és fenntartott képzelet fontos referenciapontot jelentett a modernitás öntudata számára is: a primitív instrumentalizálása egyszerre szolgált etikai, politikai, ideológiai és művészi célokat, és végső soron a modernitás önreprezentációjának központi elemévé vált. Az antropológia pedig jócskán kivette a részét ebből a vállalkozásból. A kulturális különbség felmutatásával bizonyos értelemben tükröt tartott a nyugati modernitás felé; maga a világ vált tükörré, az emberi evolúció reprezentációjává, amelyben a Nyugat saját eredettörténetét szemlélhette, illetve megerősíthette pozícióját a történelem (és minden dolog) mértékeként (Godelier 1994).

Trocot elsősorban ez a modern önreprezentációs mechanizmus és az ebben inherens módon benne rejlő hatalmi viszony érdekli. A modernitás önreprezentációs mechanizmusának központi elemét a mássághoz való sajátos viszonyban fedezi fel, ezt a viszonyt pedig úgy írja le, mint amelyben a másik különbözőségének a felmutatása a saját identitás kinyilvánítását eredményezi a különbség elnyomásán keresztül. Ugyanakkor az antropológia szerepét is megkísérelti meghatározni e mechanizmus fenntartásában, reprodukálásában. Ez a szerep nem egyértelműen negatív: az evolucionista paradigma kritikája az antropológián belül, többek között, a tükröző-reprezentáló funkciónak egy kulturális relativista állásponttal való összefonódását hozta magával, s ez a fejlemény figyelemreméltó kritikai potenciált is hordozott, amennyiben a hétköznapi, habituális tapasztalás nyugati formáinak a viszonylagosságára mutatott rá (megkérdőjelezve a modernitás centralitását), és megalapozta a modernitás egyfajta belső kritikáját. Ez az elméleti elmozdulás az etnocentrizmus felszámolásának programját írta elő az antropológia számára, ami azonban a szerző szerint nem járt, mert nem járhatott sikerrel. A reprezentáció nyugati modern sémái túlságosan is korán és mélyen ágyazódtak be az antropológiai gondolkodásba, és ez az inherens etnocentrizmus nyilvánult meg abban is, ahogy az antropológia a kultúra fogalmát kezelte – a társadalmi rend metaforájaként, rendszerként, holisztikusan, partikularitásának elismerése mellett is totalizáló módon, reprodukálva a saját kultúra és másik kultúra közötti határokat. Azaz az antropológiai leírás a másikat exkluzív módon a kultúráján keresztül, totalizáltan-holisztikusan mutatja be mind az etnográfiai gyakorlatban, mind a monográfia műfajának textualizált formájában, amely totalizáló gyakorlat a másik reprezentálásának sajátosan modern kulturális logikáját reprodukálja.

A posztmodern antropológiakritika pontosan annak a felismerésével vette kezdetét, hogy az antropológiai írás nem transzparens és semleges gyakorlat, az író által igénybevett reprezentációs stratégiák inkább bizonyos módon megalkotják, mint bemutatják a leírás tárgyát – az írás tehát erősen politikai jellegű aktus, ahogy azt már az említett programadó kötet címe is jelzi (*politics and poetics*). Ebből kiindulva a posztmodern fordulat kritikusai három irányba mozdultak el: az etnográfiai szöveg konstruálási folyamatának felülvizsgálata, a diszciplína episztemológiai mélyszerkezetében rejlő ideologikus előfeltevések lebontása irányába, illetve mindezek módszertani következményeinek végiggondolása – a résztvevő megfigyelésen alapuló módszertan kritikája – felé.

Az etnográfiai írással kapcsolatban Troc a szerzői autoritás, a monologizálás és holizmus kritikáját tárgyalja. Mindhárom mozzanat az etnográfiai írás természetéből fakad, az írásnak mint reprezentációs gyakorlatnak az antropológián belül kialakult kánonjához tartozik hozzá és sajátos ideológiai előfeltevések alapozzák meg. A problémát jól foglalja össze Vincent Crapanzano, aki azt a kulturális másság lefordításának erőfeszítéseként próbálja megérteni (1986:10). Ennek során az antropológus beszélgetőpartnere, szövegének címzettje az olvasó, aki leggyakrabban a saját kultúra tagja. Ebből következően az etnográfiai szövegnek az idegent kell ismerőssé tennie, amit úgy ér el, hogy „egyszerre bemutat, s ezáltal erősíti az idegenséget, és értelmez, ami viszont ismerőssé teszi ugyanazt.” Ezen a kényes terepen az etnográfus a hitelesség és meggyőzés problémájával szembesül: miközben a hihetetlenről és szokatlanról beszél, szövegének hihetőnek és valószínűnek kell lennie (Crapanzano 1986:11). Ennek érdekében narratív stratégiák sora áll rendelkezésre: a legfontosabb az etnográfus szakmai autoritásának megalapozása, mely a leírt eseményekben való részvételén, megfigyelőképességén, elfogulatlan szemszögén, objektivitásán és őszinteségén keresztül történik (Clifford 1988). Mindez egy adott történetvezetést, stílust, beszélői pozíciók közötti választást és egyéb retorikai fogások sorát követeli meg, amelynek eredményeképpen létrejön az, amit a szöveg hangjának, *beszélő* ének nevezhetnénk. Ez természetesen kapcsolódik a beszélő antropológus énjéhez (aki a terepen interjút készít, párbeszédet folytat a bennszülöttel), ezek a dialógusok azonban többszörös textualizáció során objektiválódnak (az interjúk lejegyzése, részletek közlése a végső szövegben, idézés), hogy végsősoron egyetlen általános, monológszerű hang részévé váljanak, jóllehet ez olyan eltérő nevet viselhet, mint a „bennszülött nézőpontja”, „a nuerek” vagy „a trobriandiak”. A terepen való munka interszubsztivitása tehát a textuális reprezentáció során monologikussá válik.

Egy másik vonatkozásban ez a monologikus hang a terepen tapasztalt valóság és az arról szerzett tudás töredékességének a megszüntetéséhez, szövegszintű feloldásához is hozzájárul. A probléma gyökere az antropológiára jellemző holisztikus szemléletmódban rejlik, amely a kulturális elemzés tárgyának egészben való megragadását írja elő. Ennek megfelelően egy jó monográfia igyekszik átfogó képet nyújtani, egy partikuláris életmód részletekbe menő leírását, rögzítését tartalmazza. A posztmodern olvasat számára azonban ez az átfogó kép csupán a szöveg-alkotás szintjén jöhet létre, a rendszernek, értelemnek, összefüggésnek és totalitásnak egyfajta érzeteként, amelyet (akárcsak egy jól megírt regény esetében) valóságosnak vagy lehetségesnek érzünk.⁵ Minderre pedig még csak ráerősít a szöveg beszélő énjének semleges, értelmező, összefüggéseket kiemelő monologizálása.⁶

A posztmodern kritika azáltal, hogy kikezdtte a reprezentáció transzparenciájába vetett hitet, közvetlenül járult hozzá az antropológiai terep és terepmunka átértelmezéséhez. Az etnográfiai autoritás textuális megalkotásának, illetve a leírások *fikciós* (értsd „csinált”) jellegének hangsúlyozásával tulajdonképpen a klasszikus etnográfiai gyakorlat legitimációs gerince kérdőjeleződött meg: a megfigyelés, leírás és értelmezés hármas stratégiájának legitimációs egyér-

5. Például a leírt társadalmi valóság olyan egészként kerül bemutatásra, amely elkülöníthető részekből áll össze. Ez inkább szól a nyugati kultúra rész és egész összefüggésének képzeteiről, mint a terepen tapasztaltakról.

6. Példásképpen tárgyalja a fentieket, ugyanakkor működés közben mutatja meg a posztmodern olvasat heurisztikus értékét Vincent Crapanzano a *Writing Cultures* kötetben, amelyben Geertz hírese, a bali kakasviadalról szóló tanulmányát dekonstruálva jut arra a meglepő következtetésre, hogy az esszé „nem is annyira a bali kakasviadalról szóló értekezés, szubsztívén vagy objektívén értve, hanem inkább kulturális adatok interpretálásáról, olvasásáról szóló értekezés”, amit csupán Geertz „interpretációs virtuozitása” tesz etnográfiailag meggyőzővé (1986:40).

telmősége. Mindez azonban ösztönzően hatott a diszciplínára és mind a szövetszintű reprezentáció, mind a terepmunka gyakorlata terén termékeny megoldási kísérleteket hozott – például a heteroglosszikus-polifónikus narrációt, a többhelyszínes (*multi-sited*) etnográfia elképzelését vagy az antropológia mint kultúrkritika gondolatát.⁷

Összességében a következők mondhatók el. Mindenképpen erénye Gabriel Troc könyvének az antropológia reflexív-posztmodern fordulatának alapos ismertetése, hiszen egy viszonylag új irányzatról van szó, amelynek meglátásai és problémafelvetése a 90-es évekre nagyrészt sikeresen beépült az antropológia diszciplináris tudásába – legfontosabb hozzáadéknak talán az írásnak mint társadalomtudományos praxisnak a tudatosabb, reprezentációs szempontból érzékenyebb művelése bizonyult. Amiből hiányérzetünk támadhat, az bizonyos értelemben pontosan az ismertetés alaposságából fakad, a szerző által alkalmazott stratégiából, amely előnyben részesíti az egyes kulcsszövegek és alapszövegek leírását az összehasonlítással és elemzéssel szemben. Nem kapnak helyet például a könyvben azok a hangok, amelyek a diszciplínán belülről kritizálják élesen a dekonstruktív olvasat túlzásait (Godelier 1997, 2000), amelyek a retorikai túlzás és azon tendencia ellen tiltakoznak, hogy az antropológiai gyakorlat során felmerülő problémákat dekontextualizált terepnarratívákká redukálják (DaMatta 1994), és felhívják a figyelmet az irányzat specifikus tudománypolitikai kontextusára (DaMatta 1994, Rabinow 1986), de a feminista oldalról megfogalmazódó aggályok sem (lásd Mascia-Lees, Sharpe, Cohen 1989 illetve Behar, Gordo 1995).

Végül, ami a könyv egészét illeti hasonló kifogások fogalmazhatóak meg mind a filozófiatörténeti, mind az antropológiatörténettel foglalkozó fejezet kapcsán: az előbbi inkább szövegek elemzésére, tárgyalására alapoz, az utóbbi pedig egy koherens történet elmesélését, egy általános kép felvázolását célozza. E totalizáló, átfogó tárgyalási mód eredménye, hogy stílusa néhol kissé didaktikus, iskolás. Azonban, ami e tekintetben hátránynak tűnik, az más szempontból előnyére is válhat a kötetnek: haszonnal válhat oktatási segédanyaggá az egyetemi képzésben. Ezt sugallja az is, hogy a legerősebb és eredetibb részek az egyes alfejezetek végének összefoglaló passzusai, amelyek nemcsak ragyogóan szintetizálják az „elmondottakat”, de egyfajta visszacsatoló funkciót is betöltenek, az elemzés általános érvelési vonalához kapcsolják az egyes részeket. További előnye a kötetnek az átlátható szerkezet és az olvasmányos, élvezetes stílus, amely nem csupán jó olvasóként, hanem tehetséges íróként is állítja elénk a szerzőt.

Tehát amennyiben a szerzői szándékot akarnám számon kérni a könyvön, azt kell mondanom, teljesítette azt, amit elvállalt, hiszen szándéka elsődlegesen a közvetítés: elsősorban a kulturális antropológia és a szélesebb romániai olvasóközönség között, de párhuzamosan megjelenő filozófiai és antropológiai diskurzus-típusok között is, amelyek a diszciplináris határokon keresztül áthallást és átlépést teszik lehetővé. Ajánlom hát minden érdeklődő figyelmébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ruth Behar 1995: Introduction: Out of exile. In: Behar, R. – Gordon, D.A. (eds.) *Women Writing Culture* University of California Press, 1-32

7. Ezekről és a kísérleti etnográfiairól általában lásd Clifford 1988, Fischer 1999, Marcus-Fisher 1995, Marcus 1994, 1995, 2002.

- Clifford, James 1988: On ethnographic authority. In *The Predicament of Culture*, London: Harvard University Press, 21-54.
- Clifford, James–Marcus, G.E. 1986: *Writing Culture. The poetics and politics of ethnography*, Berkeley: University of California Press
- Crapanzano, Vincent 1986: Hermész dilemmája. A szubverzió álarca az etnográfiai leírásokban. In: Kaiser Sára (szerk.): *A másik antropológia: az antropológia allegóriája*, Budapest: ELTE, 11-40.
- Fischer, M. J. 1999: Emergent Forms of Life: Anthropologies of Late or Postmodernities. *Annual Review of Anthropology*, 1999, 28., 455–478.
- DaMatta, R. 1994: Some Biased Remarks on Interpretivism. A View from Brazil. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 119-132.
- Geertz, Clifford 1983: Blurred Genres: the refiguration of social thought. in: Geertz, C. *Local knowledge: further essays in interpretive anthropology*, New York: Basic Books, pp. 19-35 (online elérhető: http://www.iwp.uni-linz.ac.at/lxe/sektktf/GG/GeertzTexts/Blurred_Genres.htm, 14.02.2007)
- Geertz, Clifford 1988: *Works and Lives: The Anthropologist as an Author*, Stanford: CA Stanford University Press
- Godelier, M. 1994: Mirror, mirror on the wall. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 97-112.
- Godelier, M. 1997: American anthropology as seen from France. *Anthropology Today*, 1997, 13., 1., 2-4.
- Godelier, M. 2000: Is Social Anthropology Still Worth the Trouble? A Response to Some Echoes from America. *Ethnos*, 2000, 65., 3., 301-316.
- Marcus, G. E. 1994: After the Critique of Ethnography: Faith, Hope and Charity but the Greatest of these is Charity. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing cultural anthropology*, New York: McGraw Hill, 40-54.
- Marcus, G. E. 1995: Ethnography In/Off the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 1995, 24., 95–117.
- Marcus, G. E. 2002: Beyond Malinowski and after *Writing Culture: On the Future of Cultural Anthropology and the Predicament of Ethnography*. *Australian Journal of Anthropology*, 2002, August
- Marcus, G. E.–Cushman, D. 1982: Ethnographies as texts. *Annual Review of Anthropology*, 1982, 11, 25–69.
- Marcus, G.–Fisher, M. J. 1995: Az antropológia mint kultúrkritika. *Lettre*, 1995, 18., Ősz.
- Mascia-Lees, F.M. – Sharpe, P. – Cohen, C.B. 1989: The Postmodernist Turn in Anthropology: Cautions from a Feminist Perspective. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 15, Autumn, 7-33
- Rabinow, P. 1986: A képzetek társadalmi tények. Modernség és posztmodernség az antropológiában. In Kaiser Sára (szerk.): *A másik antropológia: az antropológia allegóriája*. Budapest: ELTE, 177-209.
- Wolf, Eric 2000: Az antropológia a hatalmi erőterben. *Lettre*, 2000, 38., Ősz.
- Liotard, Jean-Francois 1993: A posztmodern állapot. In Jean Fracois Lyotard–Jürgen Habermas–Richard Rorty: *A posztmodern állapot*, Budapest: Századvég–Gondolat, 7-145.